

ВАДАПЛАЎНЫЯ ПТУШКІ Ў НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ

Шанаванне вадаплаўных птушак – качак, гусей і лебядзяў – адыгрывае ў фальклорнай традыцыі выключную змястоўную і эстэтычную ролю. Даволі частаіх вобразы сустрэкаюцца ў абрадавых песнях каляндарнага і сямейна-бытавога цыклаў.

Самай любімай і шануемай птушкай для чалавека ва ўсе часы б'гў лебедзь. І не дзіўна: з глыбокай старажытнасці гэта моцная і прыгожая птушка з'яўляецца ўвасабленнем грацыі і служыць сімвалам велічнай прыгажосці, у якой спалучаюцца чысціня, сіла, пяшчота, вернасць і высакароднасць. Узгада вядомыя фразеалагічныя адзінкі «плыве, як лебедзь», «белая лебедзь», «лебядзіная шыя» характарызуюць прыгажунь, а выраз «лебядзіная вернасць» азначае бязмежнае каханне і непарушную вернасць.

Сімволіка фаўнаназвы «лебедзь» шырока выкарыстоўваецца ў народных песнях і становіцца ключом да выяўлення этнакультурнай інфармацыі, светапоглядных ідэй, заключаных у паэтычным змесце твораў, дзе лебедзь паўстае ў якасці сімвала жаночай пяшчоты, прыгажосці і вытанчанасці. Яго налёты, плаванне па хвалях адлюстроўваюць розныя аспекты жаночага лёсу. Асабліва шырока распаўсюджаны вобраз лебедзя ў веснавых карагодных песнях з любоўна-шлюбнымі матывамі. Напрыклад: *«Што ў па мору, што ў па мору, // Што ў па мору, мору сіняму. // Там плавала, там плавала, // Там плавала стада белых лебядзей. // Са малымі, са малымі, // Са малымі лебядзятамі. // Адкуль узяўся, адкуль узяўся, // Адкуль узяўся сыза-белы арал. // Разбіў стаду, разбіў стаду. // Разбіў стаду ўсё па сіняму мору. // Белы пушок, белы пушок, // Белы пушок па наднебейку пайшоў. // Сыза пер'я, сыза пер'я, // Сыза пер'я па зялёнаму лужку. // А хто ж тое, а хто ж тое, // А хто ж тое сыза пер'я сабарэ? // Збарэ пер'я, збарэ пер'я, // Збарэ пер'я красна дзевіца. // Свайму дружку, свайму дружку, // Свайму дружку і ў падушачку...»* [2, 319].

Падобныя варыянты з любоўна-шлюбнай сімволікай знаходзім і ў зусім фальклоры: *«Плывет лебядь с лебядзятami; // По крутому бережку, // Идет добрый молодец. // Уж и убил лебедь белую, // Пустил пушок по морю синему; // По чистому полю пустил руду, // Пустил руду по чистому полю. // В чистом полюшке добрый молодец // Искал свою добро жену, // Добро женка да лебедь белую»* [7, 258].

Акрамя таго, існуе мноства карагодных песень, дзе ў якасці галоўных герояў выступаюць каршун, які ханае курку, альбо селязень, які разганяе ісіх гусей па возеры і забірае белую лябёдачку. Згодна з Р. М. Кавалёвай і Г. В. Лук'янавай, такія карагоды былі своеасаблівым сродкам выбару пары,

легалізацыі дашлюбных адносін моладзі, яны давалі магчымаць праявіць інтарэс хлопца да дзяўчыны. Іх рытуальны сэнс – шматразовае аднаўленне мадэлісакральнага шлюбу багоў у выглядзе птушак (іх татэмаў), які, у сваю чаргу, стаў прыкладам для шлюбных стасункаў людзей. «Карагодны пераможца ў выглядзе птушкі – генетычна сам бог, які адбівае сваю нявесту ад антаганіста. Яму адпавядае хлопец, які разганяе карагод дзевак па вуліцы, а сабе забірае маладую дзяўчыну» [8, 10]. Гэты сюжэт ўзыходзіць да старажытных вясельных традыцый, якія зафіксаваны ў Несцераўскім летапісе: «Схожахуся на игрища... и ту умыкаху жены себе, с нею же кто съвещашеся...». Такім чынам, арніталагічная тэма веснавых карагодаў становіцца выражэннем шлюбавання.

У вясельных песнях, у якіх маладая паўстае ў якасці «белай лебядзіначкі»: *«Баяры збор малі, // Да на моры стралялі на белую лебядзіначку. // Акуль ўзяўся маладзенькі Васілька: // – Стойце, баяры, не страляйце, да пораху не траціце. // Не то ж лебядзіначка. // Да мая Хадосечка. // У моры умывалася, у каморы прыбіралася, // Бо яна мне спадабалася»* [4, 46].

Беларускай абрадавай традыцыі ўласціва парная сімволіка, калі малады і маладая параўноўваюцца з парай лебядзей: *«Чаму ты, Ганначка, не плачаш. // Ты сваю косаньку ўтраціш? // – Хоць я косаньку і ўтрачу, // Беллага лебедзя пабачу, // Лебедзь, лебядзёк – Ванечка, // А й лябёдачка – Ганначка»* [3, 442]. Тым не менш, шматлікія песенныя прыклады сведчаць, што лебедзь – гэта пераважна сімвал маладой, незамужняй дзяўчыны.

Змена сацыяльнага статусу дзяўчыны, далучэнне яе да замужніх жанчын выклікае зварот да іншага арнітаморфнага сімвала – качкі. У пацверджанне нашай думкі можна прывесці песню, у якой качка распягае касу нявесты: *«І што не выплыла, // І што не выплыла вутачка з-над беражка. // І што не вынесла, // І што не вынесла рыбную грабёначку. // Нечым расчасаці, // Нечым разабраці Манечцы галовачку. // А ўжо выплыла, а ўжо выплыла, // Аўжо выплыла вутачказ-надберажка. // А ўжо вынесла, а ўжо вынесла рыбную грабёначку. // Ёсць чым расчасаці, // Ёсць чым разабраці Манечцы галовачку»* [3, 427].

Увогуле, у адрозненне ад лебедзя качка — птушка куды больш сціплая. У народных песнях яна сімвалізуе замужніцу, яе аддананасць дзецям, боль ад страты каханага чалавека, што адлюстравана ў адной з найпрыгажэйшых песень Усходняга Палесся: *«Ой, ты селязён, а я вутанька, // Ой, ты полеціш, а я тутака. // Ой, ты полеціш по мору гуляць. // Мянэ покінеш горэ горэваць. // Чаго, селязён, смуцен, невясёл? // Як мне, селязю, быць вясёламу? // Што ўчора была вуцёна мая. // А цяпер яна застралёная. // Чаго, козачэ, смуцен, невясёл?! // Як мне, козаку, быць вясёламу? // Што ўчора была дзеўчына мая. // А цяпер яна заручоная. // Каб жа далёка – жалю б не было, // А то чэрэз двор узяў таварыш мой. // Па*

вадзіцу ідзе – дзень добры дае. // Майму сэрданьку жалю задае. // Вадзіцу нясе – усміхаецца. // Маё сэрданько разрываецца» [10, 3].

Песні пра качку пераважна сумныя. Напрыклад, у адной з іх проціпастаўляецца раскоша дзявоцкага жыцця і гора сямейнага, яе адбірае маладосць і прыгажосць: *«Плыла вутачка, плыла шэрая з азёра ды ў мора. // Ішла Ганначка, ішла малада з раскошы ды ў гора. // У мамкі жыла, як вішня цвіла ў зялёным садочку. // Замужам стала як рута завяла ў зялёным вяночку» [2, 477].*

У асобных песнях рускай традыцыі з арнітаморфнымі вобразамі сустракаецца семантычная інверсія, абумоўленая ўвасабленнем адваротнай сітуацыі, калі гора спаўна адчувае муж, у якога жонка-гуляка. За гулямі яна забываецца на сям'ю, мужа, дзяцей: *«Селезень утку ловіць, // Молодой утку ловіць: // «Поди, утица, домой, // Поди, стърая, домой! // У те семеро дътей, // Осьмой селезень, // И то дома не живетъ, // Се за утицей плыветъ!» [9, 582]* Нават вяртанне «утицы» да дому і дзяцей з'яўляецца адлюстраваннем адваротнай сітуацыі, калі муж толькі фармальна прысутнічае ў сям'і, а жонка з такога гора і адчаю гатова зрабіць тое ж самае, што і персанаж далзенага твора: *«Шла утица лугомъ, // Вела дътей кругомъ. // Ты, ути, ути ути, // Да куда же мнѣйти? // Кабы льсъ, кабы льсъ, я повѣсился; // Кабы полая вода, утопился бы я; // Кабы скляница была, я бъ заръзался; // Кабы рытая земля, схоронился бы я!» [9, 582]* Як бачым, арнітаморфная сімволіка з'яўляецца найлепшым сродкам увасаблення народнай маралі, поглядаў народа на сям'ю і каштоўнасць сямейнага ладу і згоды.

Гусі ў міфалагічнай традыцыі – пасрэднікі «паміж супрацьпастаўленымі сферамі, якія пераносяць паміж светамі як весткі, так і самога чалавека» [1, 128]. Згодна з беларускімі павер'ямі, птушыны шлях – «гусіная дарога», па якой падымаюцца душы нябожчыкаў на неба [тамсама]. Таму сімволіка гусанька-сванечка з'яўляецца змястоўна і па-мастацку абгрунтаваная як вестка «адтуль»: *«Ой, крыкнула гусанька на моры, // Заспявала сванечка ў полі, // Заспявала сванечка ў полі, // Пачула Марусенька ў каморы. // – Ой, баценьку родны, весці ідуць, // Ужо маю косаньку расплятуць» [3, 426].*

Гусі-пераносчыкі дзіўных навін выразна прадстаўлены ў купальскай песні, запісанай Т. Б. Варфаламеевай у 1981 г. у в. Морына Іўеўскага раёна Гродзенскай вобласці, дзе апавядальная частка спалучаецца з калектыўным маналагам гусей, які, у сваю чаргу, уключае пабуджальны зварот да дзевачак: *«Соўняйко!¹ // Ляцелі гусі з Белае Русі, // Соўняйко. // Яны ляцелі, ўсё й гаварылі. // Дзе мы ляталі, дзе мы бывалі. // Такога дзіва мы не відалі. // Як у Крывічах пасярод сяла. // Пасярод сяла калодзец віна. // Ля калодзежа Настачка стаіць. // Настачка стаіць, кубачак дзяржыць. // Кубачак*

¹ Кожны радок спяваецца з апаясваючым прыпевам «Соўняйко!»

*дзяржэць, віно чэрнае. // Віно чэрнае, дзевачкам дае. / Піця, дзевачкі, а маё
віно. // А маё віно ды чырвонае» [6, 128].*

Часам героі песень пра каханне распытваюць у гусей пра жыццё мілага чалавека ў чужым краі: *«Ой ляцелі гусі з далёкага краю. / Пачакайце, гусі, я ў вас запытаю, // Пачакайце, гусі, я ў вас запытаю: – Ці ж не з таго краю, скуль мілага маю...» [5, 408].*

Такім чынам, вобразы вадаплаўных птушак шырока прадстаўлены ў народных песнях. Часта менавіта качка, лебедзь альбо гусь маркіруюць сферу сакральнага ў абрадавых песнях каляндарнага і сямейна-абрадавага цыклаў. Так, галоўнымі героямі асобных веснавых карагодных песень часта выступаюць качкі і лебедзі, якім уласціва жаночая шлюбная сімволіка. У фальклорных тэкстах яны могуць быць у пары з селянін, арлом, каршуном і г. д., якія ўвасабляюць мужчынскі пачатак.

У вясельных песнях лебедзь – паэтычны вобраз дзяўчыны да шлюбу ці пярэсты. Зрэдку сімвалам маладых з’яўляецца пара лебедзяў.

Важную ролю ў вясельных песнях выконвае качка. Вобраз качкі служыць знакам змены сацыяльнага статусу дзяўчыны, яе пераходу да суполкі замужніх жанчын.

Гусі ў народнапесеннай традыцыі сімвалізуюць пасрэднакаў, вестуюць, пераносчыкаў навін.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская міфалогія: энцыклапед. слоўнік / склад. С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мінск: Беларусь, 2004. – 592 с.
2. Беларуская народная творчасць. Веснавыя песні / склад. Г. А. Барташэвіч, Л. М. Салавей; склад. муз. Часткі І. І. Ялатаў; рэд. К. П. Кабашнікаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 608 с.; нот. іл.
3. Беларуская народная творчасць. Вясельле: Песні. У 6 кн. Кніга 2. / склад. Л. А. Малаш; муз. дадатак З. Я. Мажэйка; рэд. М. Я. Грынблат, А. С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1981. – 831 с.; нот. іл.
4. Беларуская народная творчасць. Вясельле: Песні. У 6 кн. Кніга 4. / склад. Л. А. Малаш; муз. дадатак З. Я. Мажэйка; рэд. А. С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 733 с.; нот. іл.
5. Беларуская народная творчасць. Песні пра каханне. / склад. І. К. Цішчанка; муз. частка С. Г. Нісневіч; рэд. А. С. Фядосік, Г. І. Цітовіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. – 616 с.; нот. іл.
6. *Варфаламеева, Т. Б.* Песні Беларускага Панямоння / Т. Б. Варфаламеева. – Мінск: Беларуская навука, 1998. – 276с.
7. Великорусскія народныя п’есні: в 7 томах. Том 7. / сост. А. И. Соболевский. – С.-Петербург: Государственная Типография, 1902. – 708 с.

8. Карагодныя песні (карагоды): метад. указанні і іл. матэрыял да правядзення фальк. практыкі студэнтаў I курса філал. фак. / склад. Р. М. Кавалёва, Т. В. Лук'янава. – Мінск: БДУ, 2009. – 87 с.

9. Пензенскія Губернскія Вѣдомости; Пензенская губернія, Краснослободскій уѣздъ. – 1865. – № 43.

10. Песни Белорусского Полесья. В 2 вып. Вып. 2. / сост., предисл., примеч. к записям песен З. Я. Можейко; ред. белорус. текста и словарь диалект. слов М. Я. Гринблата: для пения (соло, ансамбль, хор) без сопровожд. / Ин-т искусствознания, этнографии и фольклора АН БССР. – М.: Сов. композитор, 1984. – 151 с.

Дар'я Ермаловіч

АСАБЛІВАСЦІ МУЗЫЧНА-СТЫЛЯВЫХ ПРАЯЎ ЗАГУКАННЯЎ НА СЛАЎГАРАДЧЫНЕ

У этнапесеннай культуры беларусаў раннетрадыцыйны пласт, які прадстаўлены каляндарнай і сямейна-абрадавай мелатворчасцю, выступае стрыжнёвым па сваіх стылявых якасцях. Устойлівасць каляндарных напеваў па-рознаму раскрываецца ў песенных практыках пяці этнакультурных рэгіёнаў Беларусі – Паазер'я, Палесся, Падняпроў'я, Панямоння і Цэнтральнай Беларусі.

На Беларускім Падняпроўі найбольш яркімі і разнастайнымі падаюцца ўзоры веснавога і летняга сезонаў «песеннага календара». Цыкл веснавых рытуалаў і прыналежных ім напеваў займае ў данай рэгіянальнай традыцыі асобае месца. Як сцвярджаюць аўтары тома «Магілёўскае Падняпроўе» (серыя «Традыцыйная мастацкая культура Беларусаў», т. 1), «бадай нідзе больш на Беларусі (за выключэннем толькі тэрыторыі Гомельскага Пасожжа) веснавы перыяд не суправаджаецца такой колькасцю разнастайных абрадаў, песень, карагодаў, нідзе стыхія веснавога абуджэння прыроды і чалавечыя эмоцыі не выплэскаюцца так шырока і прыгожа ў гарманічным суладдзі рухаў і гукаў зямлі чалавека, як на Магілёўшчыне» [4, 51].

Шырока прадстаўлены ў абрадавым комплексе Падняпроўя напевы пачатку вясны, якія маюць ярка выяўленую клічную функцыю. Значнасць ранневеснавога інтанавання для ўсіх сезонных падцыклаў Усходняй Беларусі спецыяльна акцэнтуюцца этнамузыкалагамі. Паводле вынікаў сістэмна-тыпалагічнага даследавання этнапесеннай культуры Беларускага Падняпроўя, ажношчэўленага З. Мажэйка і Т. Варфаламеевай, найважнейшыя яе рысы складае, па-першае, уплыў карагодна-гульнявой традыцыі, які праяўляецца ў «карагоднасці амаль усіх песенных жанраў»;